

LEGE STAD

Guus Luijters

LEGE STAD

Verzamelde
herinneringen
1943-1950

Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

© Guus Luijters 2014
Alle rechten voorbehouden
Omslagontwerp Studio Jan de Boer
Foto omslag © Freek/Corrie Cramm, mei 1948
Foto auteur © Eddy Posthuma de Boer
NUR 301/320
ISBN 978 90 468 1753 7
www.nieuwamsterdam.nl/guusluijters

Voor Ruth, voor Sara, voor Evie

Ter herinnering aan Martin Cramm,
24 september 1943 – 7 juni 1951

Geheugen,
dief van mijn prille jeugd.

– *Rosa ter Beek*

Vooraf

Het aantal herinneringen dat ons vergezelt is te groot om zich te laten inventariseren. Wie een dagboek bijhoudt, weet dat het zelfs onmogelijk is alle herinneringen aan de voorbije dag vast te leggen. Maar er is een periode in ons leven waaraan we weinig herinneringen hebben. Voor de meeste mensen komt die periode tot een eind in de loop van hun zevende levensjaar. In dat jaar neemt het aantal herinneringen explosief toe, maar het aantal herinneringen aan de jaren daarvoor is beperkt, zo beperkt dat je ze zou kunnen verzamelen. En dat is de opdracht die ik me had gesteld: verzamel alle herinneringen aan de eerste zeven jaar van je leven. Voor een conceptueel kunstenaar zou dit genoeg kunnen zijn. Ik wilde de mij zelf gestelde opdracht ook uitvoeren door mijn herinneringen op te schrijven. *Lege stad* is geen willekeurige verzameling van jeugdherinneringen, maar vormt een even dwingend als uitputtend geheel.

Tijdens het schrijven van dit boek voelde ik me als in die zomer van lang geleden toen ik in Frankrijk, tijdens mijn vakantie, in een bepaald gebied alle daar voorkomende vlindersoorten heb gevangen. Je begint met de koninginnenpage, je eerste herinnering, dat is makkelijk, maar na iedere herinnering wordt het moeilijker. Uiteindelijk heb ik ze allemaal gevangen, denk ik, al mijn herinneringen aan de eerste zeven jaar van mijn leven.

Een eerste herinnering is een kwetsbaar bezit. Ik herinner me graag dat ik met mijn moeder, die een witte linnen rok droeg en een blauw jasje, naar de Jan van Galenstraat liep waar ze mij op de arm nam en me de passerende Canadese soldaten liet toezingen. 'Hi Ha Canada!/ Sigaretten, chocola!' zong ik. Maar, ik ben van het najaar van 1943. Zou ik mij de intocht van de Canadezen herinneren? Mijn eerste herinnering is waarschijnlijk een vertelde herinnering. Ik herinner me dat mijn moeder me vertelde hoe ze me op haar arm nam en me voor de Canadezen zingen liet, ik herinner me dat mijn oma me vertelde hoe mijn moeder me op haar arm nam en me voor de Canadezen zingen liet, ik herinner me dat ik, ik zal zestien zijn geweest, mijn vriend vertelde dat mijn moeder me op haar arm nam en voor de Canadezen zingen liet. Het had een herinnering kunnen worden, maar dat is niet gebeurd. Het hemelsblauwe jasje dat mijn moeder droeg, maakte eerder deel uit van een mantelpak. Ze heeft het nog lang gedragen. En in een grote, platte doos boven in de kast in de slaapkamer bewaarde ze de witte jurk die ze droeg toen ze zich, enkele jaren voor de oorlog, in de tuin van een hotel in Lugano liet fotograferen bij een palmboom. Haar stralende lach is voor de fotograaf.

Ik was van het Houten Schooltje op weg naar huis toen de adem me werd benomen. Ik was duizelig, ging omvallen. Werd alles zwart? Ik ging zitten huilen in een portiek. Iemand zal mijn moeder hebben gewaarschuwd. ‘Wat is er?’ zei ze en ze tilde me op. Ik sloeg mijn armen om haar heen en zei: ‘De kinderen. Ze schreeuwen zo.’ Samen, ik aan mijn moeders hand, liepen we naar huis. ‘Wat heb je gedaan op school?’ vroeg mijn moeder. ‘Gespeeld,’ zei ik, ‘en getekend op mijn lei.’ Het Houten Schooltje had hoge ramen en in ieder klaslokaal stond een grote kolenkachel. De juffrouw heette Braam en droeg het haar in een knot. Als ze iets vertelde moest je stilzitten, met je armen over elkaar. Als ze boos was, legde je je handen op je hoofd. Er zat een meisje in de klas dat ik leuk vond. Ze had rood haar en woonde in een straat die uitkwam op de gracht. Na school liep ik vaak met haar mee. Op de klassenfoto van het Houten Schooltje heeft ze haar kin op de schouder van juffrouw Braam gelegd. Ze heeft een grote strik in haar haar. Haar naam ben ik vergeten.

Wanneer mijn vader uit zijn werk kwam, rook hij naar benzine. Een tijdje later was die geur verdwenen. Of raakte ik er iedere keer weer aan gewend? Nadat hij samen met mijn moeder thee had gedronken, gingen we eten aan het tafeltje dat voor de potkachel stond. We zaten alle drie in een fauteuil. De mijne, die me veel te groot was, had zijkanten van gevlochten riet. In het vlechtwerk zaten ophaaltjes, waaraan het heerlijk pulken was. 'Laat je vader het maar niet zien,' zei mijn moeder als ik tussen de middag in mijn stoel zat en mijn vingers langs het rietwerk liet glijden. Op mijn moeder werd mijn vader nooit boos, maar als ik mijn neus naar links of rechts trok, ontstak hij in woede. Van nagelbijten werd hij nog kwader. 'Maar ik bijt niet op mijn nagels,' zei ik. 'Nee,' zei hij, 'je scheurt ze en dat is nog erger.' Mijn moeder had een hekel aan vlekken. Na het eten rookte mijn vader een sigaret, uit een van binnen met zilverpapier bekleed doosje met drie kastelen erop, dat heerlijk rook, en dan moest ik naar bed. Zodra ik in bed lag, het bed van mijn ouders, gingen zij afwassen. Ik zong en luisterde naar het vaatwerk in het teiltje.

De borstel waarmee mijn moeder 's morgens en 's avonds mijn haar borstelde heb ik nog, al zou ik niet weten waar. Hij is klein, van bruin hout met lange, zachte haren. Ik had lang, blond krulhaar. 'Meisjeshaar,' zei mijn vader graag, waarop mijn moeder hem eraan herinnerde dat hij tot zijn vierde jaar jurkjes had gedragen. 'Zo ging dat in die dagen,' zei mijn vader. Hij was een jaar of zes toen hij met zijn broer, zijn moeder en hun tweede vader naar de dierentuin ging. Nadat hij de olifant, die ik nog gekend heb, een paar pinda's had gevoerd, zei hij: 'Wat heeft hij een lange neem.' Het zijn de enige woorden die van mijn vader-als-kind bewaard zijn gebleven. Mijn moeder speelde als kind graag voor koningin. Op een hoge stoel gezeten, met om haar schouders een mantel geslagen, vroeg ze aan haar broer: 'Wie is de beste klerenpik van het land?' Een vraag die hij geacht werd te beantwoorden met: 'Majesteit, dat is klerenpik De Ree.' Op de lagere school had ze meester Van der Ham. Van hem komen de regels: 'Vooruit, gij tachtig galjoenen/ riep Spanje gewis aan de Engelse ree./ Vooruit!'

Mijn lappenpop heette Lijs. Mijn eerste boek had linnen pagina's. Ze lieten een giraf zien en een leeuw, de andere dieren ben ik vergeten. Tot mijn vierde droeg ik een gebreide broek met galgjes en gebreide truien, waarschijnlijk van uitgehaalde wol. Als je 's winters voor het raam stond en lang genoeg naar buiten keek, zag je de lampen van de lantaarnpalen flauw gaan branden. Pas als het donker was, gingen ze helemaal aan. In huis ging het net zo. Pas na het eten mocht ik aan de schakelaar draaien om alle lampjes van de kroon die boven de tafel hing te laten branden. Ik moest op een keukenstoel klimmen om bij de schakelaar te kunnen. Mijn moeder hield van schemeren. Een enkele keer mocht ik langer opblijven. Dan draaide mijn vader het licht dat ik had aangedaan weer uit en haalde de sterrenkijker tevoorschijn, een lange, koperkleurige buis op een driepoot. Hij zette de kijker op tafel en richtte hem op de maan, die boven de daken hing van de huizen aan de overkant. Eerst keek hij zelf en stelde nog wat aan de kijker. 'Nou jij,' zei hij. Gehoorzaam drukte ik mijn oog tegen het oog van de kijker. 'Zie je de bergen en de kraters van de maan?' zei mijn vader. 'Ja,' zei ik, 'ik zie ze.' De bergen en de kraters van de maan.

Mijn opa en oma woonden driehoog boven de brandweer aan de Rozengracht. In het portiek, waar de blauwe stoep naar de eerste verdieping voerde, was de pianowinkel van Swart. ‘Dag mevrouw Swart,’ moest ik zeggen als ik de vrouw van meneer Swart tegenkwam. ‘Ik ben een juffrouw en zij is een mevrouw,’ zei mijn oma. Op mijn vraag waarom dat zo was, antwoordde mijn oma dat het zo was omdat mevrouw Swart met meneer Swart getrouwd was en dat hij de baas van een pianowinkel was. ‘Wacht,’ zei mevrouw Swart als ze mij zag. Ze verdween in de winkel en kwam terug met iets lekkers, een chocolaatje of een borstplaatje. Ik wou graag in de winkel naar de piano’s kijken, maar dat mocht niet. In de winkel speelde iemand op een van de piano’s, maar nooit een liedje dat ik kende van de radio. Borstplaatjes lustte ik niet, maar ik moest ze wel opeten. Je kreeg er een zoete tong van. Na de straatdeur moest je nog twee trappen op. Er was geen licht. Wanneer mijn vader en moeder me op zondagavond kwamen halen en we naar huis gingen, stak mijn vader een sigaret op. Het lichtpuntje van zijn sigaret zweefde door de duisternis. Wij volgden het naar beneden.

In een andere herinnering die ik graag als mijn eerste herinnering beschouw, zitten we bij de radio, mijn vader en moeder, mijn grootvader, mijn oma en ik. Er zijn soldaten verdronken. In een bunker. Het is donker in de kamer. De schuifdeuren naar de tussenkamer zijn gesloten. We zitten aan de eettafel, waar een kleed overheen ligt. Op het kleed liggen kranten uitgespreid. Er brandt een kaars, die schaduwen maakt op het behang. Ik zit bij mijn oma op schoot. De bunker is overstroomd. De soldaten zijn Canadezen. Maar, mijn grootouders hadden geen radio, niet omdat ze hem enkele jaren eerder bij de Duitsers hadden moeten inleveren, maar omdat ze een luidspreker huurden van de radiodistributie. Verspreidde die nieuws in de dagen dat Walcheren onder water werd gezet? Mijn grootouders woonden aan de rand van het centrum. De gemeentetrams die voorbijreden waren blauw, helderblauw, met een open achterbalkon. De 'Blauwe Tram' was grijs en ging naar zee. De 'Kikker' ging naar Sloterdijk. In de eerste dagen van de oorlog zijn mijn ouders met de 'Kikker' naar Sloterdijk gereden en daar getrouwd. Mijn vader droeg een jasje en een das met schuine banen. Mijn moeder heeft een tas onder haar arm en draagt een jurk met ruitjes. Haar schoenen zijn wit met een enkelbandje. Allebei lachen ze.

Mijn oma kwam uit Apeldoorn. Ze was een weeskind en had een stiefmoeder. Als jong meisje is ze een keer naar Texel geweest. Ze bracht van het eiland een houten zwaluw mee, die al meer dan honderd jaar sierlijk langs de wanden scheert. In Amsterdam kreeg ze een dienstje als tweede meisje bij een dokter op de Nassaukade, dokter Spanjer. De doktersvrouw was maar één keer kwaad op haar geweest. Dat was toen ze het kolenfornuis in de keuken had laten uitgaan. Mijn oma en ik liepen op de Nassaukade toen er een oude mevrouw uit het portiek stapte. Ze keek mijn grootmoeder onderzoekend aan en zei toen: ‘Jannetje?’ Mijn grootmoeder heette Jannetje Kastelein. Ze kwam niet graag op de Nassaukade. Liever liep ze met me de Rozengracht af, langs de loodgieter met de enorme kraan aan zijn pui, langs de rotanwinkel en het huis waar Rembrandt had gewoond. We keken wat er draaide in de Capitol en als het niet alle leeftijden was, liepen we door de Jordaan naar de Elandsgracht waar nog een bioscoop was. ‘Wat wil je vanavond eten?’ zei mijn oma. ‘Zal ik spinazie maken of heb je liever boerenkool?’ Spinazie, want die was zo leuk om te wassen.

Het bed van mijn ouders, waarin ik 's avonds te slapen werd gelegd, had geen einde. Aan alle kanten strekte het wit van de lakens zich uit en was de blauwe zee van dekens die met kleine golven in het duister verdween. Terwijl ik naar de streep licht keek die vanuit de huiskamer door een kier tussen twee deuren naar binnen viel, zong ik alle liedjes die ik kende. Mijn ouders dronken koffie. Mijn vader las de krant. Ik hoorde het ritselen van de pagina's als ze omgeslagen werden. 'Nu ophouden met zingen en gaan slapen,' riep mijn moeder. 'Zo dadelijk slaat de klok en je weet wat dat betekent.' De klok sloeg en dwong me op te houden met zingen. Ik hield mijn adem in en wachtte op de vliegtuigen die met honderden tegelijk over ons heen zouden vliegen. Het geluid dat heel ver weg was, zwol aan. De vliegtuigen kwamen snel dichterbij. 'Mama, mama,' riep ik, 'de vliegtuigen.' Mijn moeder pakte mijn hand en suste me. 'Je weet toch dat er geen vliegtuigen zijn,' zei ze, 'het zijn de treinen. Die rangeren.' Ik wist het, maar bleef bang.

De vliegtuigen werden beschoten door geschut dat opgesteld stond tussen de boerderijen op het land waar het park zou komen. Je zag de loop van het kanon naar voren springen. Daarna dreven er zwarte wolken aan de lucht. Gedroomde herinnering? Op het onbebouwde zandland waar we schuin op uitkeken, lag lange tijd een vliegtuigvleugel. Dat verzin ik niet. Of wel? De boerderijen werden verlaten. Er werd prikkeldraad omheen gezet, maar in de zomer glipten wij eronderdoor of klommen wij eroverheen en plukten grote bossen bloemen, die we meenamen voor onze moeders. Mijn moeder vond ze mooi. ‘Waar heb je die vandaan?’ vroeg ze. ‘Gekregen van een mevrouw,’ zei ik. Mijn moeder wilde weten hoe de vrouw eruit had gezien, maar dat wist ik niet meer. ‘Je weet toch dat je daar niet mag komen,’ zei mijn moeder. ‘Al die moddersloten. Je moet eerst zwemmen leren.’ ‘Wat een mooie bloemen,’ zei mijn vader toen hij thuiskwam. ‘Van een kar in de straat,’ zei mijn moeder.